

БОНЯК В. О.,

доктор юридичних наук, завідувач
кафедри теорії та історії держави і права
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ПОНЯТТЯ «НОРМА ПРАВА» В СУЧАСНІЙ ПРАВНИЧІЙ НАУЦІ

У статті розглянуто наявні у сучасній правовій доктрині підходи до розуміння категорії «норма права». На основі їх аналізу обґрунтовано та сформульовано авторську дефініцію досліджуваного поняття, що враховує різні аспекти цього явища правової дійсності.

Ключові слова: норма права, правова норма, юридична норма, нормативність, формальна визначеність, регулятивний вплив, охоронний вплив.

В статье рассмотрены существующие в современной правовой доктрине подходы к пониманию категории «норма права». На основе их анализа обоснована и сформулирована авторская дефиниция исследуемого понятия, учитывающая различные аспекты этого явления правовой действительности.

Ключевые слова: норма права, правовая норма, юридическая норма, нормативность, формальная определенность, регулятивное влияние, охранительное влияние.

The article deals with existing in the modern legal doctrine approaches to understanding the category “rule of law”. On the basis of their analysis the author has substantiated and formulated the definition of the analyzed concept which takes into account various aspects of this phenomenon of legal reality.

Key words: rule of law, legal rule, legal norm, normativity, formal definiteness, regulatory influence, protective influence.

Вступ. На сучасному етапі розвитку загальнотеоретичної юридичної науки не втрачає своєї актуальності питання змістовної наповненості поняття «норма права». Звернення до проблемного питання, що складає предмет дослідження, зумовлено наявною в сучасній правничій науці суперечністю тез вчених, що відображають окремі риси норм права.

Постановка завдання. Мета статті – на основі методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «норма права» запропонувати такий підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, який би враховував різні аспекти досліджуваного феномену.

Результати дослідження. У науковій і навчальній юридичній літературі слушно акцентується увага на вживанні вченими різних термінів, що є словесними символами категорії, яка відображає окремий різновид соціальних норм, які походять від громадянського суспільства, його інститутів та держави і гарантуються нею. До таких словосполучень відносять норму права, правову норму й юридичну норму.

І. Сердюк обґрунтовано наголошує на тому, що з погляду етимології й смислового навантаження слів «правова» й «юридична», які є складовими частинами цих термінів, не зовсім коректно вживати їх як синоніми. Поняття «правовий» походить від латинського слова “jure” – справедливий. І за змістом, і за етимологією коренем слова «справедливість» (лат. “justitia”) є слово «право» (лат. “jus”). Тобто категорія «справедливість», уважає правник, сама собою вміщує правове начало, а термін «правова норма» буквально має трактува-

тись як справедливе правило поведінки [1, с. 173]. Слово «юридичний» походить від латинського “juridicus”, що означає «судовий», а не «правовий». Отже, смислове навантаження словосполучення «юридична норма» зводиться до судового правила поведінки (або правила поведінки, створеного судом). Таким чином, резюмує вчений, як терміни «юридична норма» і «правова норма», так і однойменні поняття не можуть бути визнані повністю як тотожні ні за своїм змістом, ні за обсягом [1, с. 170].

Не заперечуючи ролі етимологічного аналізу як методу наукового пошуку, зауважимо, що висновки, яких дійшов І. Сердюк, не узгоджуються повністю із сучасним трактуванням термінів «правовий» і «юридичний».

У довідковій літературі ці слова тлумачаться як синоніми, а отже, і терміни «правова норма» й «юридична норма» також необхідно трактувати як такі, що мають однакове значення. Саме такий підхід до їх розуміння підтримується багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких С. Бобровник [2], Л. Морозова [3], М. Кравчук [4], В. Нерсесянц [5], М. Марченко [6], П. Рабінович [7] та інші.

Щоправда, С. Бобровник виокремила групу норм права, які дослідник вважає правовими з огляду на такі їх риси: 1) склалися історично у вигляді звичаїв, традицій, прецедентів і визнані державою як такі, що відповідають загальнолюдським ідеалам; б) виходять безпосередньо від суспільства (народу), відображають волю спільності та є результатом референдуму; в) прийняті уповноваженими органами держави у межах правотворчого (законотворчого) процесу; г) вміщені у договорах, укладених між колективними суб'єктами відповідно до чинного законодавства та принципів і норм права [2, с. 368].

Аналіз вищевикладеного свідчить про те, що норми права, аби стати правовими (набути статусу правових), повинні мати такі властивості:

а) відповідати загальнолюдським ідеалам;

б) вони мають бути ухваленими в процесі волевиявлення народу та відображати його волю чи спільну узгоджену волю представників громадянського суспільства, об'єктивовану в такому джерелі права, як нормативний договір, або ж виражати волю держави, об'єктивовану в нормативно-правових актах (як результат правомірної поведінки уповноважених державних органів, наділених правотворчими повноваженнями).

Єдністю характеризується і підхід теоретиків права до розуміння однойменної категорії. На підтвердження цієї тези наведемо судження правників про явище правової дійсності, що складає предмет розгляду.

Так, М. Козюбра норму права визначає як закріплене у джерелах права і відтворюване в поведінці суб'єктів права правило загального характеру, що визначає стандарт належної чи дозволеної поведінки або наслідки його порушення, ефективна дія якого забезпечується державою [8, с. 129].

О. Черданцев норму права порівнює із цеглинками, а однойменне поняття визначає як вольові, загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, що регулюють суспільні відносини шляхом надання прав і покладання обов'язків, дотримання яких забезпечено можливістю державного примусу [9, с. 208].

С. Алексєєв норму права у загальному вигляді тлумачить як правило поведінки, що походить від держави і охороняється нею та надає учасникам суспільних відносин цього виду юридичні права і покладає на них юридичні обов'язки [10, с. 31–81].

П. Рабінович вважає, що юридична норма – це формально обов'язкове загальне правило фізичної поведінки, яке встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю [7, 150].

С. Бобровник поняття, що складає предмет розгляду, визначає як загальнообов'язкове, формально визначене, встановлене чи санкціоноване державою (народом) правило поведінки, що забезпечує регулятивний вплив держави на суспільство шляхом надання суб'єктам певних прав та покладання обов'язків, охороняється та гарантується державою можливістю примусового впливу [2, с. 366–368].

Аналіз вищенаведених дефініцій категорії «норма права», якщо не брати до уваги певні термінологічні відмінності, дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення:

1) домінуючим у сучасній правничій науці є погляд на норми права як правила поведінки. Водночас такий підхід залишає поза увагою значний масив нетипових правових розпоряджень, які в теорії права отримали назву «спеціалізовані правові норми»;

2) ми поділяємо висловлену в юридичній науці тезу про те, що аналіз більшості наведених вище визначень загальнотеоретичної категорії, що розглядається нами, дозволяє виокремити таку рису норм права, як їх загальнообов'язковість, з чим, на нашу думку, повністю погодитись не можна. Вживане науковцями словосполучення «загальнообов'язкове правило поведінки» фактично вказує на використання у правовому регулюванні лише імперативного методу та таких способів і кореспондуючих їм різновидів норм права за характером правових приписів, як зобов'язання (зобов'язуючі норми) та заборони (забороняючі норми), що не відповідає правовій реальності, адже правовій активності учасників правовідносин значно сприяють саме дозволи (уповноважуючі норми), відмова від добровільної реалізації яких до того ж не спричиняє негативних для суб'єктів права юридичних наслідків [1, с. 176];

3) дискусійним є судження більшості вчених про норму права як формально обов'язкове правило фізичної поведінки, що встановлюється або санкціонується лише державою, тобто походить від неї.

Ми підтримуємо тезу І. Сердюка про те, що джерелом об'єктивного права (силою, що творить норми об'єктивного права) є не лише держава в особі її правотворчих органів, але й громадянське суспільство та його інститути [11, с. 132];

4) зі змісту визначення поняття «норми права», запропонованого О. Черданцевим, випливає, що дотримання правових норм забезпечено можливістю державного примусу. Наведене судження вважаємо одностороннім та неповним як з погляду відображеної в ньому форми реалізації правових норм, так і заходів їх гарантування. Зокрема, державна забезпеченість як характерна риса правового явища, що складає предмет розгляду, передбачена не лише на випадок недотримання правових норм, але й у разі їх неналежного виконання. Принагідно відзначимо й той факт, що дієвість гарантій правових норм з боку держави визначається не можливістю державного примусу (або примусового впливу), а реальним їх використанням (або застосуванням) у суспільній практиці;

5) ми не поділяємо тези П. Рабіновича про виокремлений ним телеологічний аспект (мету) юридичної норми, що полягає у регулюванні суспільних відносин. За умови визнання упорядкування поведінки суб'єктів метою правових норм втрачає право на самостійне існування категорія «функції правових норм». Згідно з усталеною в сучасній правничій науці парадигмою дослідження правових норм регулювання та/або охорона суспільних відносин відображають не їх мету, а функціональне призначення;

6) уточнення потребує і відображений у вищенаведених дефініціях напрямок впливу права на суспільні відносини. З огляду на здійснювані об'єктивним правом інструментальні функції його не можна обмежувати лише регулюванням суспільних відносин. Вважаємо методологічно коректним відображення цієї риси норми права у вигляді такої тези: «Норми права здійснюють регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини». Вказаний умовивід підтверджується видовою диференціацією правових норм на регулятивні та охоронні;

7) з огляду на положення теорії правового регулювання суспільних відносин вважаємо не зовсім коректною тезу О. Черданцева, С. Алексєєва та С. Бобровник про те, що саме норми права надають суб'єктам юридичні права та покладають на них юридичні обов'язки. Призначення правових норм у механізмі правового регулювання зводиться до закріплення (визначення) законодавцем цих прав і обов'язків як моделі, еталону поведінки суб'єктів;

8) нарешті, вживаний М. Козюброю під час формулювання визначення поняття «норма права» розділовий сполучник «або» свідчить про те, що зміст правила загального ха-

рактеру, на думку вченого, може визначати або стандарт належної поведінки (юридичний обов'язок), або стандарт дозволеної поведінки (суб'єктивне право), або наслідки (санкцію норми права). Але ж санкція правової норми, як відомо, є, по-перше, самостійним її структурним елементом і, по-друге, не може замінити собою диспозицію, без якої норма права втрачає свій не лише логічний, але онтологічний статус.

Висновки. З огляду на вищевикладене вважаємо методологічно коректним та таким, що враховує вищенаведені теоретичні положення методологічного характеру, судження про правову норму як формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює регулятивний та/або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від громадянського суспільства, його інститутів чи держави, реалізація якого гарантована реальним застосуванням заходів державного примусу у разі порушення його вимог.

Загальнотеоретичній категорії, що складає предмет розгляду, притаманні такі суттєві ознаки: а) її загальний характер; б) її формальна визначеність; в) нормативність; г) походить від громадянського суспільства, його інститутів чи держави; д) гарантується державою через реальне застосування заходів державного примусу у разі порушення його вимог.

Список використаних джерел:

1. Ведерніков Ю.А. Теорія держави і права: підруч. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2016. 480 с.
2. Бобровник С.В. Теорія держави і права: академічний курс: підруч. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К. 2006. 688 с.
3. Морозова Л.А. Теория государства и права: учебник. М.: Юристъ, 2002. 414 с.
4. Кравчук М.В. Теорія держави і права: проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. 3-тє вид., змін., й доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2002. 247 с.
5. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под общ. ред. академика В.С. Нерсесянца. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2002. 832 с.
6. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учебник. М.: Проспект, 2001. 760 с.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 10-е, доповнене. Львів: Край, 2008. 224 с.
8. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
9. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: учебник для вузов. М.: Юрайт-М, 2001. 432 с.
10. Алексеев С.С. Общая теория права. В 2 т. Т. II. М.: Юрид. лит. 1982. 360 с.
11. Сердюк І.А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 1(58). С. 129–135.

